Hanonova oplovba

Preveo: Tomislav Mokrović

Najraniji spomen Hanonove plovidbe nalazimo kod antičkih autora. Plinije Stariji donosi priču o dva brata, Kartažanima plemenita podrijetla – Hanonu i Himilkonu – koji su, prema nalogu senata Kartage, poslani da krenu izvan Gibraltara kako bi istražili i naselili dotad nepoznate krajeve svijeta: Himilkon je zaplovio uz sjeverozapadnu obalu Europe, dok je Hanon krenuo duž zapadne obale Afrike. Po povratku, obojica su napisala izvješća o svojim putovanjima, a Hanon je, vjerojatno kao trofej, u Kartagu donio i kože dvaju dlakavih čovjekolikih bića.[1] I dok Himilkonov izvještaj nije sačuvan, kratka priča o Hanonovom čudnovatom putovanju brzo se proširila Mediteranom, pa o njemu tragove nalazimo kod Palefata (Περὶ ἀπίστων, *O nevjerojatnim zgodama* 31),[2] Pseudo-Aristotela (Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, *O čudnovatim pojavama* 37),[3] Pomponija Mele (*Chorographia*, *Opis zemalja* III, 90 i III, 93),[4] Solina (*Collectanea rerum memorabilium*, *Zbirka spomena vrijednih stvari* 24 i 56),[5] Arijana (Ἰνδικὴ συγγραφή, *Opis Indije* 43.12)[6] i Ateneja (Δειπνοσοφισταί, *Učenjaci na gozbi* III, 25).[7] Kroz svega 18 kratkih poglavlja opisuje se kako je Hanon, sa 60 brodova i čak 30.000 ljudi, krenuo uz obalu Afrike da bi osnovao nove i naselio postojeće gradove. Putovanje je trajalo oko pet tjedana, a na njemu se Hanon, kako će čitatelj uskoro imati prilike vidjeti, susreo s različitim neobičnim ljudima i svjedočio čudesnim pojavama.

[1] Plin., *NH* II, 67.169. Osim na ovome mjestu, Plinije Hanona spominje i u V, I.8 te VI, 36.200.

[2] Palefat (Παλαίφατος), grčki pisac iz 4. st. pr. Kr. rodom iz Egipta ili iz Atene. Navodi se i kao autor djela *O Troadi* (Τρωϊκά).

[3] Pod Aristotelovim su imenom sačuvana brojna djela različite tematike. Prva su napisali još učenici njegove peripatetičke škole, dok je najveći dio nastao znatno kasnije, mahom tijekom kasne antike i srednjega vijeka. Atribuiranje nekog djela Aristotelu osiguravalo mu je ugled i širu prihvaćenost zbog značaja koji je Aristotel imao.

[4] Pomponije Mela (*Pomponius Mela*), rimski geograf iz 1. st. rodom iz Hispanije. Oko 43. g. sastavio djelo u tri knjige pod naslovom *Opis zemalja* u kojem donosi opise tada poznatih krajeva svijeta, podatke o klimi, običajima stanovnika, povijesnim događajima i sl. Djelo predstavlja najstariji sačuvani spis rimske geografije.

[5] Gaj Julije Solin (*Gaius Iulius Solinus*), rimski geograf iz 3. st., autor kompilacijskog opisa svijeta temeljenog na etnografskim podacima Plinija Starijeg i Pomponija Mele. Djelo mu je u srednjem vijeku prerađeno pod naslovom *Mnogoznalac* (*Polyhistor*).

[6] Flavije Arijan (Φλάβιος Ἀρριανός), grčki političar i povjesničar iz 1/2. st. rodom iz Nikomedije. Učenik Epiktetov. Pisao filozofska, geografska i povijesna djela. Posebno je značajan *Aleksandrov pohod* (Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου) koji donosi obilje podataka o njegovom životu.

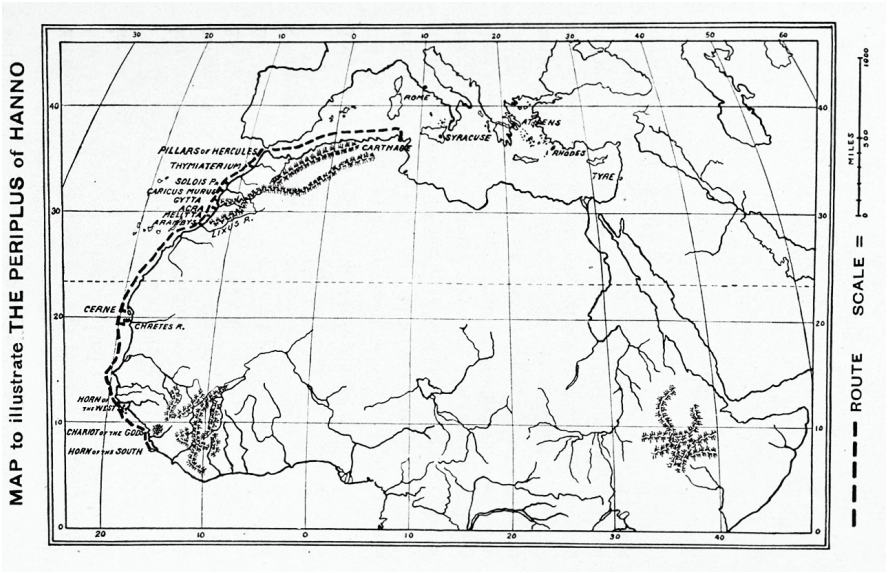
[7] Atenej iz Naukratije (Ἀθηναῖος), grčki gramatičar i pisac iz 2/3. st. poznat kao autor dijaloškog djela *Učenjaci na gozbi* u kojem se opisuje višednevno gošćenje tridesetorice intelektualaca. Iako u književnom smislu bezvrijedno, djelo je bilo važan izvor podataka i citata starijih autora.

Slika 1: W. F. Bennett, *The Landing of Hanno*.

No tko je zapravo bio Hanon? S obzirom da je to ime bilo uobičajeno kod Kartažana, pa ga je samim time teško pripisati određenoj osobi, većina autora pretpostavlja da je riječ o Hanonu, ocu vojskovođe Hamilkara koji je 480. g. pr. Kr. poražen kod Himere,[8] ili o njegovom sinu (Müller 1855: XIX–XXII; Merino 2020: 2).[9] Drugi problem predstavljala je datacija samoga putovanja. Naime, još su antički autori pokušavali utvrditi kada se točno putovanje dogodilo. Plinije šturo navodi da se Hanonova plovidba zbila dok je Kartaga bila na svome vrhuncu,[10] zbog čega se putovanje smještalo u razdoblje između 7. i 4. st. pr. Kr. (Merino 2020: 3). Ako uzmemo da je Hanon bio otac vojskovođe Hamilkara putovanje treba datirati oko 510. g. pr. Kr., u vrijeme kada su Kartažani sklopili prvi mir s Rimljanima i zauzeli kontrolu nad Gibraltarskim prolazom (Merino 2020: 3). S druge strane, oni koji tvrde da je Hanon bio Hamilkarov sin putovanje datiraju oko 470. g. pr. Kr., u vrijeme kada je Kartaga nastojala ojačati svoj položaj u sjevernoj Africi (Merino 2020: 3). Treća, pak, skupina smatra da se putovanje dogodilo u razdoblju između 348. i 264. g. pr. Kr., u periodu od sklapanja drugog mira s Rimljanima do početka Prvog punskog rata (Merino 2020: 3).

[8] Isto tvrdi i Herodot, *Hist*. VII, 165.
[9] Isto tvrdi i Justin, *Epit*. XIX, 2.
[10] Plin., *NH* II, 67.169.

Slika 2: *Ruta Hanonove plovidbe duž zapadne obale Afrike* (Schoff 1913: 8)

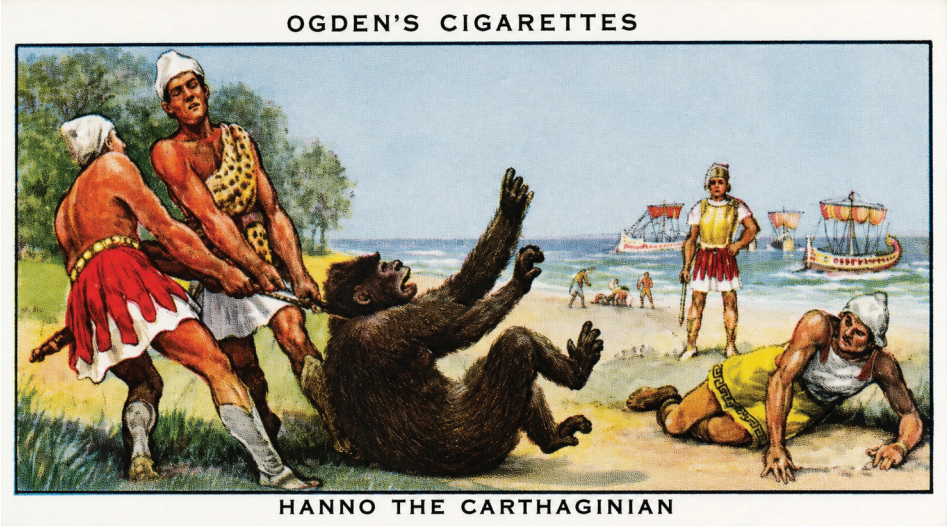
Kako uvodni dio *Oplovbe* svjedoči, po povratku s putovanja Hanon je opis plovidbe zapisao te ga zatim posvetio u hramu boga Baala.[11] Pretpostavlja se da je tekst bio uklesan na kamenu ili pločici te javno izložen (Carpenter 1973: 83), ali nije nemoguće da je bio zapisan na svitku koji se čuvao u nekoj škrinji, ili izrađen u obliku slike ili karte koji su prikazivali događaje s putovanja (Burgess 2021: 3). Nije nam poznato tko je i kada taj izvještaj, izvorno napisan na semitskom punskom jeziku (Kroupa 2018: 797), preveo na grčki jezik. Možda je to bio neki trgovac koji se na svom putovanju zatekao u Kartagi ili je tekst otkriven slučajno nakon razorenja grada, pa zatim preveden (Burgess 2021: 3). Više autora nastanak grčkog teksta pokušalo je datirati pomoću filološke analize jezika i sintakse, pa zaključuju da je prijevod nastao krajem 4. i početkom 3. st. pr. Kr. (Germain 1957) ili između 2. i 1. st. pr. Kr. (Aly 1927). Dakle, po jezičnim karakteristikama dio autora smješta grčki prijevod u helenističko razdoblje. S druge strane, Blomqvist navodi da pojava postklasičnih oblika nije bila nemoguća još u klasično doba te smatra da prijevod, zbog elemenata jonskog, treba datirati u 5. st. pr. Kr. (Blomqvist 1979).

Prema navodima Plinija,[12] dok je vojskovođa Scipion Afrički ratovao u Africi pozvao je povjesničara Polibija i dao mu flotu brodova da zaplovi Hanonovom rutom i istraži navode iz njegove *Oplovbe*, [13] od kojih za neke i sam Plinije kaže da su

[11] Baal ili Ba'al je semitska titula koja odgovara riječi „gospodar". Koristila se za razna božanstva, pa se pod tim imenom (često kao Baal Hamon) javlja i vrhovni bog Feničana, gospodar neba i zemlje.

[12] Plin., *NH* V, 1.9.

[13] Zbog toga neki autori smatraju da je upravo Polibije, među ruševinama Kartage, pronašao Hanonov izvještaj te ga zatim preveo na grčki jezik (Roller 2015: 60).

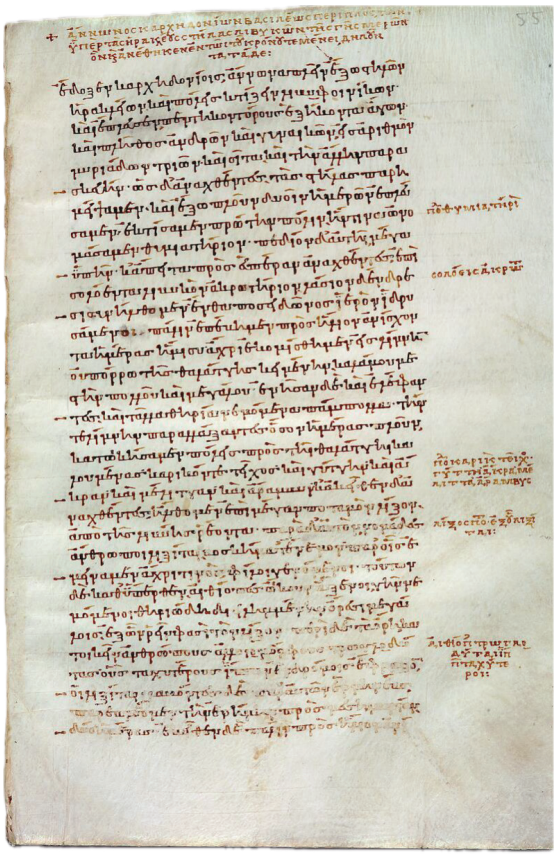
Slika 3: *Hanno the Carthaginian*. Set od 50 kolekcionarskih kartica iz serije *Sea Adventure* iz 1939. godine. Kartica s Hanonom prva je u seriji.

sigurno izmišljeni.[14] Polibije je uspio stići sve do punske kolonije Kerne, no taj nam zapis nažalost nije sačuvan. Stotinjak godina kasnije Juba II. pronašao je u knjižnici u Rimu izvještaj Hanonove plovidbe te o njoj napisao kratku raspravu, danas tek fragmentarno sačuvanu (Shipley 2024: 632). Posljednju poznatu referencu na Hanona iz razdoblja kasne antike nalazimo u djelu geografa Marcijana iz Herakleje (*Epitome Menipa iz Pergama* 2).[15] Nakon tog perioda nema novih spomena *Oplovbe*, pa je moguće da je bila izgubljena ili je zanimanje za nju jednostavno prestalo. Tijekom srednjega vijeka bila je poznata tek posredstvom Plinijeva *Prirodoslovlja*, da bi početkom 16. stoljeća, zahvaljujući rastućem interesu za geografska istraživanja te putovanjima španjolskih i portugalskih osvajača, zanimanje za Hanona i njegovu *Oplovbu* ponovo oživjelo. Otkrićem Amerike te istraživanjem Afrike Hanonov se tekst našao u središtu borbi za prevlast nad novim teritorijima. Portugalci su u Hanonu tražili pretka Vasca da Game i Pedra Á. Cabrala, dok su drugi u tekstu vidjeli izvor vrijednih informacija o drevnoj povijesti Afrike (Mund-Dopchie 2003: 52). Treći su, pak, činjenicom da je Hanon nekoć plovio Atlantskim oceanom, pokušavali osporiti Portugalcima i Španjolcima pravo na tzv. *mare clausum* (Kroupa 2018: 807–10), a neki su išli toliko daleko da su pričom o Hanonovoj plovidbi pokušali dokazati kako su američki Indijanci podrijetlom zapravo Europljani (Mund-Dopchie 2003:

[14] Plin., *NH* V, 1.8.

[15] Marcijan iz Herakleje (Μαρκιανὸς Ἡρακλεώτης), grčki geograf iz 4. stoljeća. Njegova su djela, od kojih je najpoznatije *Oplovba vanjskoga mora* (Περίπλους τῆς ἔξω θαλάσσης), došla do nas sačuvana u tek tri srednjovjekovna rukopisa.

52). Zanimanje nije prestalo ni u kasnijim stoljećima, iako se fokus preselio na sam tekst, pitanje njegove autentičnosti i pokušaje lociranja mjesta koja su u *Oplovbi* spomenuta. Tijekom 20. stoljeća, stjecanjem neovisnosti, Hanonom su se počeli baviti znanstvenici država zapadne Afrike, tražeći u njegovom tekstu tragove svoje pretkolonijalne prošlosti (Blomqvist 1979: 5).

Slika 4: *Codex Palatinus Graecus* 398, f. 55r.

Grčki tekst *Oplovbe* došao je do nas sačuvan u tek dva rukopisa: *Codex Palatinus Graecus* 398, f. 55r–56r i *Codex Vatopedinus* 655.[16] Prvi je rukopis nastao krajem 9. stoljeća i korišten je kao osnova za sva moderna izdanja Hanonove *Oplovbe*, dok je drugi tek kopija prvoga rukopisa, nastala vjerojatno u 14. stoljeću, pa je zbog toga za uspostavu teksta bio nevažan. Godine 1533. češki je humanist i znanstvenik

[16] Veći dio ovoga kodeksa i danas se nalazi u grčkom manastiru Vatoped, no tijekom 1840-ih 21 list (među kojima i oni s tekstom Hanonove plovidbe) istrgnut je i prenesen u British Library gdje danas nose oznaku MSS 19391. Opis Hanonove plovidbe nalazi se na folijama 12r–v. Dodatnih 7 listova završilo je u francuskoj Bibliothèque Nationale pod oznakom *supplément grec* 443A (Blomqvist 1979: 57; Mund-Dopchie 2003: 49–50).

Sigismund Gelen objavio u Baselu *editio princeps* Hanonove *Oplovbe*, da bi nedugo zatim, godine 1550. u Veneciji, geograf i putopisac Giovanni B. Ramusio objavio kritičko izdanje na talijanskom jeziku. Ono je doživjelo veliku popularnost među europskim čitateljima, pa ga je godine 1556. Jean Temporal iskoristio za prijevod *Oplovbe* na francuski jezik. Prvo kritičko izdanje na latinskom objavio je 1559. godine u Zürichu Conrad Gessner, kao dodatak latinskom izdanju *Opisa Afrike* Lava Afrikanca. Godine 1625. Samuel Purchas je, prema Ramusiovom talijanskom izdanju, preveo *Oplovbu* na engleski jezik, a do sredine 19. stoljeća bilo je objavljeno najmanje 15 različitih izdanja.[17] Godine 1855. njemački filolog i povjesničar Karl Müller objavio je u Parizu monumentalno djelo *Geographi Graeci Minores*, u sklopu kojega se nalazio i grčki izvornik, latinski prijevod i kritičko izdanje Hanonove *Oplovbe*. Ono je svojom vrijednošću i elaboriranim komentarima nadmašilo sve ranije verzije i postalo standard svim kasnijim autorima (Schoff 1913: 11).[18]

Izvorni se tekst *Oplovbe* u ovome radu donosi prema Müller 1855. U komentarima uz prijevod nastojali smo objasniti izraze koji bi suvremenom čitatelju mogli biti teže razumljivi, dok smo dijelove koji su nam se činili posebno zanimljivim dodatno pojasnili. Poseban problem predstavljala je identifikacija mjesta koja spominje Hanon. S obzirom da za većinu njih do danas nije postignut konsenzus, nastojali smo obuhvatiti sve moguće lokacije spomenute kod relevantnih autora.

Literatura

Aly, Wolfgang. 1927. „Die Entdeckung des Westens" u: *Hermes* 62 (3): 299–341.

Blomqvist, Jerker. 1979. *The date and origin of the Greek version of Hanno's Periplus*. Lund: CWK Gleerup

Bosak-Schroeder, Clara. 2019. „Making Specimens in the Periplus of Hanno and its Imperial Tradition." u: *American Journal of Philology* 140, no. 1: 67–100.

Bunbury, Edward Herbert. 1879. A *History of Ancient Geography Among the Greeks and Romans from the Earliest Ages Till the Fall of the Roman Empire*. London: John Murray.

Burgess, Jonathan S. 2021. „The Periplus of Hanno: Dubious Historical Document, Fascinating Travel Text." u: Lennartz, K. and Martínez, J. (eds.), *Tenue est Mendacium: Rethinking Fakes and Authorship in Classical, Late Antique, and Early Christian Works*. Eelde: 29–42.

Campomanes, Pedro Rodrígez. 1756. *El Periplo de Hannon Ilustrado*. Madrid: Imprenta de Antonio Perez de Soto.

[17] Za detaljan popis v. Blomqvist 1979: 58.
[18] Za detaljan popis svih izdanja *Oplovbe* do 1978. godine v. Blomqvist 1979: 58.

Carpenter, Rhys. 1966. *Beyond the Pillars of Heracles*: *The Classical World Seen through the Eyes of its Discoverers*. New York: Delacorte Press.

Carpenter, Rhys. 1973. *Beyond the Pillars of Hercules: the classical world seen through the eyes of its discoverers*. London: Tandem.

Cary, Max & Warmington, E. H. 1963. *The Ancient Explorers*. London: Methuen & Co.

de Bougainville, Louis-Antoine. 1772. A *Voyage Round the World. Performed by Order of His most Christian Majesty, In the Years 1766, 1767, 1768*, *and 1769*. Translated from the French By John Reinhold Forster. London: J. Nourse & T. Davies.

de Cadamosto, Luiz. 1867. „Navegações de Luiz de Cadamosto a que se ajuntou a viagem de Pedro de Cintra capitão Portuguez." u: *Collecção de noticias para a historia e geografia das nações ultramarinas que vivem nos dominios Portuguezes. Publicada pela Academia Real das Sciencias*. Lisboa: Typographia da Academia.

Dodwell, Henry. 1698. „Dissertatio prima. De vero Peripli, qui Hannonis nomine circumfertur, tempore." u: Hudson, John (ed). *Geographiae Veteris Scriptores Graeci Minores. Cum Interpretatione Latina, Dissertationibus, ac Annotationibus*. Vol. I. Oxford: 1–41.

Dominguez Monedero, A. J. 2010. „El viaje de Hanón de Cartago y los mecanismos de exploración fenicios" u: Marco Simon, F., Pina Polo, F., Remesal Rodriguez, J. (eds.) V*iajeros, peregrinos y aventureros en el Mundo Antiguo*. Barcelona: Universitat de Barcelona: 77–95.

Dugan, Holly. 2018. „Renaissance Gorillas." u: *Criticism* 63, no. 3: Wayne State University Press: 387–410.

Falconer, Thomas. 1797. *The Voyage of Hanno*. London.

Gelen, Sigismund. 1533. *Arriani* & *Hannonis Periplus. Plutarchus De Fluminibus* & *montibus. Strabonis Epitome*. Basel.

Germain, Gabriel. 1957. „Qu'est-ce que le périple d'Hannon? Document, amplification littéraire ou faux intégral?" u: *Hesperis* XLIV: Librairie Larose: 205–248.

Gessner, Conrad. 1559. *Hannonis Carthaginensium ducis navigatio, qua maximam Libycae orae partem ultra Herculis Columnas lustravit: è Graeco sermone in Latinum, Conrado Gesnero interprete, nunc primum conversa. Adiecta sunt etiam scholia*. Zürich: Andreas Gesnerus.

Gonzalez Ponce, F. J. 2008. „Periplo de Hanón" u: Periplógrafos griegos I: *Epocas Arcaica y Clásica (Periplo de Hanón y autores de los siglos VI y V a.C.)*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza: 75–115.

Gozalbes Cravioto, Enrique. 2014. „En torno a la transmisión antigua del Periplo de Hannon" u: *Anuario de Estudios Atlánticos* 60: 489–513.

Hair, P. E. H. 1987. „The Periplus of Hanno in the History and Historiography of Black Africa." u: *History in Africa* 14: Cambridge University Press: 43–66.

Harden, Donald B. 1962. *The Phoenicians*. New York: Frederick A. Praeger.

Hoyos, Dexter. 2010. *The Carthaginians*. London & New York: Routledge: 51–54.

Huss, Werner. 1985. *Geschichte der Karthager*. München: C. H. Beck.

Kluge, Friedrich W. 1829. *ἍΝΝΩΝΟΣ ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ. Hannonis Navigatio*. Leipzig.

Kroupa, Sebestian. 2018. „Humanists and Travellers, Gorgons and Gorillas: Hanno the Navigator's Periplus and Early Modern Geography (1530–1630)." u: *International History Review* 41, no. 4: 793–820.

Mederos Martín, Alfredo, Escribano Cobo, Gabriel. 2000. „El periplo norteafricano de Hannón y la rivalidad gaditano-cartaginesa de los siglos IV-III a.C." u: *Gerión* 18: 77–107.

Mund-Dopchie, Monique. 1995. „La fortune du Périple d'Hannon à la Renaissance et au XVIIe siècle. Continuité et rupture dans la transmission d'un savoir géographique." u: *Collection d'Études Classiques* 8: 87–126.

Mund-Dopchie, Monique. 2003. „Hanno." u: *Catalogus Translationum et Commentariorum*, vol. 8. Washington: 49–55.

Müller, Karl. 1855. *Geographi Graeci Minores, volumen primum*. Paris: Firmin Didot.

Oikonomides, Aloysius N. 1977. *Hanno the Carthaginian: Periplus or Circumnavigation [Of Africa]*. Chicago: Ares Publishers. Inc.

Park, Mungo. 1799. *Travels in the Interior Districts of Africa*. London.

Ramin, Jacques. 1974. „Ultima Cerne" u: R. Chevalier [ed.], *Littérature Gréco-Romaine et Géographie historique. Mélanges offerts à Robert Dion*. Paris: 439–450.

Ramin, Jacques. 1976. „Le Périple d'Hannon/The Periplus of Hanno" u: *The Journal of African History* 19. Oxford: British Archaeological Reports.

Ramusio, Giovanni Battista. 1550. *Primo volume delle Navigationi et Viaggi nel qual si contiene la descrittione dell' Africa*. Venecija: Lucantonio Giunti.

Roller, Duane W. 2015. *Ancient Geography*: *The Discovery of the World in Classical Greece and Rome*. London: I. B. Tauris.

Roller, Duane W. 2022. *Three Ancient Geographical Treatises in Translation: Hanno, the King Nikomedes Periodos, and Avienus*. Abingdon: Routledge.

Savage, Thomas S. 1847. „Notice of the External Characters and Habits of Troglodytes gorilla."; Wyman, Jeffries. „Osteology of the Same." u: *Boston Journal of Natural History* 5: 417–442.

Schoff, Wilfred H. 1913. *The Periplus of Hanno: A Voyage of Discovery Down the West African Coast*. Philadelphia: The Commercial Museum.

Shipley, Graham J. 2024. *Geographers of the Ancient Greek World*, vol. I i II. Cambridge: Cambridge University Press.

Tejera Gaspar, A., Chavez Alvarez, E. 2005. „El Periplo de Hanón: ¿una realidad falseada?" u: Aruda, M. (ed.), Actas del VI *Congresso Internacional de Estudios Fenicios e Púnicos*. Lisboa: Universidade de Lisboa: 166–171.

Tejera Gaspar, A., Chavez Alvarez, E. 2009. „El Periplo de Hanón y las Islas Canarias" u: Estudios de Prehistoria y Arqueología en homenaje a Pilar Acosta Martínez. *Historia y Geografía* 145. Sevilla: Universidad de Sevilla: 395–406.

ΑΝΝΩΝΟΣ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ

ΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΑΣ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΤΗΛΑΣ ΛΙΒΥΚΩΝ ΤΗΣ ΓΗΣ ΜΕΡΩΝ,

Ὃν καὶ ἀνέθηκεν ἐν τῷ τοῦ Κρόνου τεμένει, δηλοῦντα τάδε·

[1]Ἔδοξε Καρχηδονίοις Ἄννωνα πλεῖν ἔξω Στηλῶν Ἡρακλείων καὶ πόλεις κτίζειν Λιβυφοινίκων. Καὶ ἔπλευσε πεντηκοντόρους ἑξήκοντα ἄγων, καὶ πλῆθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰς ἀριθμὸν μυριάδων τριῶν καὶ σῖτα καὶ τὴν ἄλλην παρασκευήν.

[2] Ὡς δ᾽ ἀναχθέντες τὰς Στήλας παρημείψαμεν καὶ ἔξω πλοῦν δυοῖν ἡμερῶν ἐπλεύσαμεν, ἐκτίσαμεν πρώτην πόλιν, ἥντινα ὠνομάσαμεν Θυμιατήριον· πεδίον δ᾽ αὐτῇ μέγα ὑπῆν.

[3] Κἄπειτα πρὸς ἑσπέραν ἀναχθέντες ἐπὶ Σολόεντα, Λιβυκὸν ἀκρωτήριον λάσιον δένδρεσι, συνήλθομεν.

OPLOVBA HANONA KRALJA[1] KARTAŽANA

DO DIJELOVA LIBIJSKE ZEMLJE ONKRAJ HERAKLOVIH STUPOVA[2]

koju je posvetio u Kronovu svetištu,[3] objavljujući ovako:[4]

[1] Kartažanima se činilo dobrim da Hanon plovi izvan Heraklovih stupova, i da osnuje gradove Libofeničana.[5] I otplovio je vodeći 60 pentekontera,[6] i mnoštvo muškaraca i žena, njih oko 30.000,[7] te žita i druge potrepštine.

[2] A nakon što smo ploveći prošli Stupove, i dva dana plovili na otvorenom moru, osnovali smo prvi grad koji smo nazvali Timijaterij;[8] pred njim bijaše velika ravnica.

[3] Ploveći zatim prema zapadu stigli smo do Soloenta, rta Libije gusto obraslog drvećem.[9]

[1] Izraz „kralj" ne treba shvatiti doslovno. Naime, Grci su riječ βασιλεύς koristili za tzv. sufete, nositelje sudbene i izvršne vlasti feničkih gradova. Plinije Stariji naziva Hanona *dux* (*NH* V, 1.8) i *imperator* (*NH* VI, 36.200), a Solin koristi termin *rex* (*Coll. Rer. Mem.* 56).

[2] Antički naziv za Gibraltarska vrata gdje je, prema mitologiji, Heraklo postavio dva stupa nakon što je uspješno razdvojio Europu i Afriku. Heraklovi su stupovi u antici bili sinonim za kraj poznatoga svijeta.

[3] Zapravo je bio posvećen u svetištu boga Baala, vrhovnoga boga Feničana, gospodara neba i zemlje, zbog čega su ga grčki prevoditelji poistovjetili s Kronom (Kluge 1829: 18).

[4] Feničkim vojskovođama i zapovjednicima bilo je uobičajeno izvještaje sa svojih pohoda zapisivati na ploče koje bi zatim, kao zavjetni dar (ἀνάθημα), objesili u hramu nekog božanstva. O tome nam svjedoče Publije Elije Aristid (*Or.* 48, 356) i Diodor Sicilski (*Bibl.* XI, 26).

[5] sc. Kartažana.

[6] Brod s 50 vesala i jednako toliko veslača, po 25 sa svake strane broda.

[7] Neki autori broj od 30.000 dovode u pitanje. Smatraju da je preuveličan ili je u pitanju pogreška pri prepisivanju (Burgess 2021: 6).

[8] Moguće današnja marokanska luka Mehdya 40 km sjeverno od Rabata (Müller 1855: 25). Grčko ime doslovno znači tamjanica/kadilica.

[9] Moguće današnji rt Kantin (el Beddouza) na sjevernoj obali Maroka (Schoff 1913: 9), rt Mazagan nasuprot Azimura (Kluge 1829: 20) ili rt Spartel (Shipley 2024: 153).

[4] ἔνθα Ποσειδῶνος ἱερὸν ἱδρυσάμενοι πάλιν ἐπέβημεν πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ἡμέρας ἥμισυ, ἄχρι ἐκομίσθημεν εἰς λίμνην οὐ πόρρω τῆς θαλάττης κειμένην, καλάμου μεστὴν πολλοῦ καὶ μεγάλου· ἐνῆσαν δὲ καὶ ἐλέφαντες καὶ τἆλλα θηρία νεμόμενα πάμπολλα.

[5] τήν τε λίμνην παραλλάξαντες[1] ὅσον ἡμέρας πλοῦν, κατῳκίσαμεν[2] πόλεις πρὸς τῇ θαλάττῃ καλουμένας Καρικόν τε τεῖχος καὶ Γύττην καὶ Ἄκραν καὶ Μέλιτταν καὶ Ἄραμβυν.

[6] κἀκεῖθεν δ᾽ ἀναχθέντες ἤλθομεν ἐπὶ μέγαν ποταμὸν Λίξον, ἀπὸ τῆς Λιβύης ῥέοντα. παρὰ δ᾽ αὐτὸν νομάδες ἄνθρωποι Λιξῖται βοσκήματ᾽ ἔνεμον, παρ᾽ οἷς ἐμείναμεν ἄχρι τινός, φίλοι γενόμενοι.

[7] τούτων δὲ καθύπερθεν Αἰθίοπες ᾤκουν ἄξενοι, γῆν νεμόμενοι θηριώδη, διειλημμένην ὄρεσι μεγάλοις, ἐξ ὧν ῥεῖν φασι τὸν Λίξον, περὶ δὲ τὰ ὄρη κατοικεῖν ἀνθρώπους ἀλλοιομόρφους, Τρωγλοδύτας· οὓς ταχυτέρους ἵππων ἐν δρόμοις ἔφραζον οἱ Λιξῖται.

[8] λαβόντες δὲ παρ᾽ αὐτῶν ἑρμηνέας, παρεπλέομεν τὴν ἐρήμην πρὸς μεσημβρίαν δύο ἡμέρας· ἐκεῖθεν δὲ πάλιν πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ἡμέρας δρόμον. ἔνθα εὕρομεν ἐν μυχῷ τινος κόλπου νῆσον μικράν, κύκλον ἔχουσαν σταδίων πέντε· ἣν κατῳκίσαμεν,[3] Κέρνην ὀνομάσαντες. ἐτεκμαιρόμεθα δ᾽ αὐτὴν ἐκ τοῦ περίπλου κατ᾽ εὐθὺ κεῖσθαι Καρχηδόνος· ἐώκει γὰρ ὁ πλοῦς ἔκ τε Καρχηδόνος ἐπὶ Στήλας κἀκεῖθεν ἐπὶ Κέρνην.

[1] παραλλάξαντος Gelen.
[2] κατῳκήσαμεν Ms.
[3] κατῳκήσαμεν Ms.

[4] Podigavši ondje Posejdonovo svetište nastavili smo ploviti prema izlazećem suncu pola dana,[10] sve dok nismo stigli do močvare koja se nalazila nedaleko mora, gusto obrasle golemom trskom; a ondje bijahu i slonovi, i mnoge druge divlje zvijeri koje su se pasle.[11]

[5] Udaljivši se od močvare otprilike dan plovidbe, naselili smo gradove uz more zvane tvrđava Karik, Gita, Akra, Melita i Arambis.[12]

[6] I ploveći odatle došli smo do velike rijeke Liks,[13] koja je tekla iz Libije. Uz nju su Likšani, ljudi nomadi, napasali stada, i kod njih smo, sprijateljivši se, ostali neko vrijeme.

[7] A iznad njih živjeli su negostoljubivi Etiopljani,[14] nastanjujući zemlju punu zvjeradi, okruženi velikim planinama, iz kojih govore da teče rijeka Liks, a da na planinama žive ljudi različitih oblika, zvani Troglodi;[15] a oni su u trku brži od konja, kako su pričali Likšani.

[8] Pribavivši od njih tumače, oplovili smo pustu zemlju prema jugu u dva dana; odatle smo zatim plovili prema izlasku sunca jedan dan. Ondje smo, u dnu nekog zaljeva, pronašli maleni otok, koji je imao promjer pet stadija, i koji smo, nazvavši ga Kerna,[16] naselili. Iz plovidbe do njega zaključili smo da je smješten točno na sredini puta do Kartage; naime, plovidba od Kartage do Stupova, pa zatim od njih do Kerne, jednaka je.

[10] U izvornom izvješću sasvim sigurno nije pisao Posejdon, nego nama nepoznati fenički bog mora. Njegovo su ime Posejdonovim zamijenili grčki prevoditelji (Kluge 1829: 21).

[11] Moguće današnji rt Safi (Schoff 1913: 9).

[12] Ovi gradovi već su postojali kada je Hanon doplovio do njih; on ih je samo naselio novim stanovništvom (Müller 1855: 4). Njihove točne lokacije do danas nisu arheološki potvrđene. Moguća mjesta su: Karik – ruševine Agouza na ušću rijeke Tensift; Gita – Mogador (poznat i kao Esauira) ili el-Jadida gdje su pronađeni ostaci feničke nekropole; Akra – Agadir; Melita – laguna Oualidia; Arambis – otočić Mogador nasuprot Esauira na kojem su pronađeni tragovi feničke prisutnosti (Müller 1855: 4–5; Schoff 1913: 9).

[13] Najčešće se identificira s najdužom marokanskom rijekom Draa koja se ulijeva u Atlantski ocean (Müller 1855: 5; Schoff 1913: 9).

[14] Kod antičkih autora zajednički naziv za ljude tamne puti koji su živjeli južno od Egipta, na području današnjeg Sudana, Eritreje i Etiopije.

[15] Ime predstavlja etnografski pojam koji je u antici korišten za primitivna plemena koja su živjela u špiljama, često na području pustinjske Afrike (Hdt., *Hist.* IV, 183; Diod. Sic., *Bibl.* III, 31).

[16] Znanstvenici do danas nisu uspjeli razriješiti o kojem se otoku radi. Kao moguća rješenja navode se otok Hern u zaljevu Rio de Oro u Zapadnoj Sahari (Müller 1855: 7) ili jedan od otoka u zaljevu Arguin uz sjevernu obalu Mauretanije (Ramin 1974).

[9] τοὐντεῦθεν εἰς λίμνην ἀφικόμεθα, διά τινος ποταμοῦ μεγάλου διαπλεύσαντες, [ᾧ ὄνομα] Χρέτης. εἶχε δὲ νήσους ἡ λίμνη τρεῖς μείζους τῆς Κέρνης. ἀφ᾽ ὧν ἡμερήσιον πλοῦν κατανύσαντες εἰς τὸν μυχὸν τῆς λίμνης ἤλθομεν, ὑπὲρ ἣν ὄρη μέγιστα ὑπερέτεινε, μεστὰ[4] ἀνθρώπων ἀγρίων, δέρματα θήρεια ἐνημμένων, οἳ πέτροις βάλλοντες ἀπήραξαν ἡμᾶς, κωλύοντες ἐκβῆναι.

[10] ἐκεῖθεν πλέοντες εἰς ἕτερον ἤλθομεν ποταμὸν μέγαν καὶ πλατύν, γέμοντα κροκοδείλων καὶ ἵππων ποταμίων. ὅθεν δὴ πάλιν ἐπιστρέψαντες εἰς Κέρνην ἐπανήλθομεν.

[11] ἐκεῖθεν δὲ ἐπὶ μεσημβρίαν[5] ἐπλεύσαμεν δώδεκα ἡμέρας, τὴν γῆν παραλεγόμενοι, ἣν πᾶσαν κατῴκουν Αἰθίοπες φεύγοντες ἡμᾶς καὶ οὐχ ὑπομένοντες· ἀσύνετα δ᾽ ἐφθέγγοντο καὶ τοῖς μεθ᾽ ἡμῶν Λιξίταις.

[12] τῇ δ᾽ οὖν τελευταίᾳ ἡμέρᾳ προσωρμίσθημεν ὄρεσι μεγάλοις δασέσιν. ἦν δὲ τὰ τῶν δένδρων ξύλα εὐώδη τε καὶ ποικίλα.

[13] περιπλεύσαντες δὲ ταῦτα ἡμέρας δύο ἐγινόμεθα[6] ἐν θαλάττης χάσματι ἀμετρήτῳ, ἧς ἐπὶ θάτερα πρὸς τῇ γῇ πεδίον ἦν. ὅθεν νυκτὸς ἀφεωρῶμεν πῦρ ἀναφερόμενον πανταχόθεν κατ᾽ ἀποστάσεις, τὸ μὲν πλέον, τὸ δ᾽ ἔλλατον.

[14] ὑδρευσάμενοι δ᾽ ἐκεῖθεν ἐπλέομεν εἰς τοὔμπροσθεν ἡμέρας πέντε παρὰ γῆν, ἄχρι ἤλθομεν εἰς μέγαν κόλπον, ὃν ἔφασαν οἱ ἑρμηνέες καλεῖσθαι Ἑσπέρου Κέρας. ἐν δὲ τούτῳ νῆσος ἦν μεγάλη καὶ ἐν τῇ νήσῳ λίμνη θαλασσώδης, ἐν δὲ ταύτῃ νῆσος ἑτέρα, εἰς ἣν ἀποβάντες ἡμέρας μὲν οὐδὲν ἀφεωρῶμεν ὅτι μὴ ὕλην, νυκτὸς δὲ πυρά τε πολλὰ καιόμενα, καὶ φωνὴν αὐλῶν ἠκούομεν κυμβάλων τε καὶ τυμπάνων πάταγον καὶ κραυγὴν μυρίαν. φόβος οὖν ἔλαβεν ἡμᾶς, καὶ οἱ μάντεις ἐκέλευον ἐκλείπειν τὴν νῆσον.

[4] μετὰ Gelen.
[5] μεσημβρίας Ms.
[6] γινόμεθα M s.

[9] Odatle smo, ploveći pokraj neke velike rijeke kojoj je ime Hreta,[17] stigli do jezera. Jezero je imalo tri otoka, veća od Kerne. Od njih smo, prevalivši jedan dan plovidbe, stigli u rukavac jezera iznad kojeg su se uzdizale velike planine, pune divljih ljudi, odjevenih u kože zvjeradi, koji su nas otjerali bacajući kamenje, sprječavajući da se iskrcamo.[18]

[10] Ploveći odatle došli smo u drugu rijeku, veliku i široku, punu krokodila i vodenkonja.[19] Odatle okrenuvši se, stigli smo natrag u Kernu.

[11] Odatle smo 12 dana plovili prema jugu, prolazeći kraj zemlje koju su čitavu naselili Etiopljani koji su bježali od nas i nisu ostajali na mjestu; a govorili su nerazumljivo i Likšanima koji su bili s nama.

[12] Doista, zadnjega dana usidrili smo se podno velikih šumovitih planina. Stabla te šume bijahu mirisna i raznolika.

[13] Ploveći oko njih dva dana našli smo se u neizmjernom morskom procjepu kojem je nasuprot, uz obalu, bila ravnica.[20] Odatle smo noću promatrali vatru koja se diže na sve strane, nekad jače, a nekad slabije.

[14] Napunivši ondje zalihe vode plovili smo uz obalu pet dana, sve dok nismo stigli u veliki zaljev, za koji su tumači rekli da se zove Zapadni rog.[21] U zaljevu bijaše velik otok,[22] i na otoku jezero s morskom vodom u kojem je bio drugi otok, na kojem, dok smo se iskrcavali tijekom dana, nismo vidjeli ništa osim šume. Ali kad je pala noć vidjeli smo mnoge zapaljene vatre, i čuli zvuk frula i cimbala, i buku bubnjeva i beskonačnu galamu.[23] Doista, obuzeo nas je strah, i vračevi su naredili da napustimo otok.

[17] Nije sigurno o kojoj se rijeci radi. Müller smatra da naziv dolazi od feničkog *cheremat* (= rijeka vina) i identificira ju s rijekom Hremetom (Müller 1855: 8). Istu rijeku spominje Aristotel (*Mete*. 350b12).

[18] Možda je u pitanju bila mitska zemlja Bambouk, poznata po bogatim rudnicima zlata, pa su je zato ovdje Kartažani namjerno opisali kao opasnu, kako bi odvratili druge narode da pokušaju doći tamo (Müller 1855: 9).

[19] Vjerojatno Senegal (Müller 1855: 9; Schoff 1913: 9).

[20] Cabo Verde i rijeka Gambija (Schoff 1913: 9).

[21] Ušće rijeke Geba u Gvineji Bisau. Naime, Müller tumači da riječ κέρας, koja se uobičajeno koristi za vrhove planina ili morske rtove, ovdje treba shvatiti kao ušće rijeke, tj. „rog oceana" koji prodire u kopno (Müller 1855: 10).

[22] Neki od otoka u otočju Bijagos (Bissagos) u Gvineji Bisau (Schoff 1913: 9).

[23] Portugalski istraživač Pedro de Sintra u 15. je stoljeću, prolazeći ovim dijelom Afrike, zabilježio sličnu pojavu navodeći kako tijekom dana, zbog velikih vrućina, lokalni stanovnici spavaju, dok noću, kad su temperature niže, pale vatre i zabavljaju se kuhanjem, plesom, pjesmama i glasnim igrama (Cadamosto 1867: 65–66).

[15] ταχὺ δ᾽ ἐκπλεύσαντες παρημειβόμεθα χώραν διάπυρον θυμιαμάτων μεστ[ήν· μέγιστ]οι[7] δ᾽ ἀπ᾽ αὐτῆς πυρώδεις ῥύακες ἐνέβαλλον εἰς τὴν θάλατταν. ἡ γῆ δ᾽ ὑπὸ θέρμης ἄβατος ἦν.

[16] ταχὺ οὖν κἀκεῖθεν φοβηθέντες ἀπεπλεύσαμεν. τέτταρας δ᾽ ἡμερας φερόμενοι, νυκτὸς τὴν γῆν ἀφεωρῶμεν φλογὸς μεστήν· ἐν μέσῳ δ᾽ ἦν ἠλίβατόν τι πῦρ, τῶν ἄλλων μεῖζον, ἁπτόμενον, ὡς ἐδόκει, τῶν ἄστρων. τοῦτο δ᾽ ἡμέρας ὄρος ἐφαίνετο μέγιστον, Θεῶν ὄχημα καλούμενον.

[17] τριταῖοι δ᾽ ἐκεῖθεν πυρώδεις ῥύακας παραπλεύσαντες ἀφικόμεθα εἰς κόλπον Νότου Κέρας λεγόμενον.

[18] ἐν δὲ τῷ μυχῷ νῆσος ἦν, ἐοικυῖα τῇ πρώτῃ, λίμνην ἔχουσα· καὶ ἐν ταύτῃ νῆσος ἦν ἑτέρα, μεστὴ ἀνθρώπων ἀγρίων. πολὺ δὲ πλείους ἦσαν γυναῖκες, δασεῖαι τοῖς σώμασιν· ἃς οἱ ἑρμηνέες ἐκάλουν Γορίλλας. διώκοντες δὲ ἄνδρας μὲν συλλαβεῖν οὐκ ἠδυνήθημεν, ἀλλὰ πάντες μὲν ἐξέφυγον, κρημνοβάται ὄντες καὶ τοῖς πέτροις[8] ἀμυνόμενοι, γυναῖκας δὲ τρεῖς, αἳ δάκνουσαί τε καὶ σπαράττουσαι τοὺς ἄγοντας οὐκ ἤθελον ἕπεσθαι. ἀποκτείναντες μέντοι αὐτὰς ἐξεδείραμεν καὶ τὰς δορὰς ἐκομίσαμεν εἰς Καρχηδόνα. οὐ γὰρ ἔτι ἐπλεύσαμεν προσωτέρω, τῶν σίτων ἡμᾶς ἐπιλιπόντων.

[7] μεστοὶ Ms.
[8] μετρίοις Ms.

[15] Otplovivši brzo dalje prošli smo plamteću zemlju obavijenu mirisom paljevine; iz nje su velike vatrene bujice padale u more, a zemlja zbog vrućine bijaše nepristupačna.[24]

[16] Doista, i odatle smo, strahujući, otplovili hitro dalje. Putujući četiri dana, tijekom noći ugledali smo zemlju punu plamenog ognja; a u sredini bijaše neka neobuzdana vatra, veća od ostalih, koja je, kako se činilo, doticala zvijezde. Za dana ta se planina, zvana Božje kočije,[25] pokazala kao najveća.

[17] Odatle ploveći tri dana uz vatrene bujice, stigli smo u zaljev koji se zvao Južni Rog.[26]

[18] U dnu bijaše otok, nalik prijašnjemu, koji ima jezero; i na tomu bijaše drugi otok, pun divljih ljudi.[27] Žene bijahu mnogobrojnije, i s dlakavim tijelima;[28] vodiči su ih nazivali Gorile.[29] Progoneći ih, muškarce nismo uspjeli uloviti, nego su se svi razbježali, jer su bili penjači litica i branili se kamenjem, no tri žene, koje su grizle i trgale se, nisu željele slijediti vođe. Usmrtivši ih ipak, oderali smo ih i kože donijeli u Kartagu.[30] Dalje više nismo plovili, jer su nam ponestale zalihe žita.[31]

[24] Riječ je vjerojatno o goruće raslinju. Naime, za vrijeme sušne sezone lokalno je stanovništvo palilo suhe travnjake kako bi se priroda obnovila. Škotski istraživač zapadne Afrike, Mungo Park, svjedočio je krajem 18. stoljeća tom prizoru: „Paljenje trave kod Mandinga pruža veličanstven prizor. Usred noći, ravnice i planine, koliko oko seže, bile su oslikane linijama vatre, a odsjaj plamena učinio je da nebo izgleda kao da gori…" (Park 1858: 215).

[25] Müller navodi da je riječ o planini Kakulima u Gvineji (Müller 1855: 13), no vulkanska aktivnost na njoj je prestala puno prije Hanonove ekspedicije. Zbog toga je vjerojatnije riječ o gorju Kamerun – stoljećima aktivnom vulkanskom masivu (Arcos Pereira, Santana Santana 2010: 13–15).

[26] Ušće rijeke Sherbro, Sijera Leone (Schoff 1913: 10). Zašto „rog" vidi bilješku 21.

[27] Otok Macauley, Sijera Leone (Müller 1855: 13).

[28] Očito su se susreli s nekom vrstom primata, no nije sigurno kojom. Müller prema njihovom opisu i ponašanju smatra da je riječ o orangutanima (Müller 1855: 13–14).

[29] Zanimljivo je ovdje navesti da je 1847. g. američki liječnik i misionar Thomas S. Savage, prolazeći rijekom Gabon, uočio lubanje i ostatke kostura dotad nepoznate vrste primata. Nakon detaljnog proučavanja vrstu je nazvao *Troglodytes gorilla*, upravo prema ovom Hanonovom nazivu (Savage 1847: 419–420).

[30] Plinije Stariji (*NH* VI, 36.200) piše da su kože dviju ubijenih životinja bile izložene u Junoninu hramu u Kartagi sve do razorenja grada 146. g. pr. Kr.

[31] Arijan navodi da je putovanje trajalo ukupno 35 dana (*Ind*. 43.11), dok je prema Mülleru trajalo 37 (Müller 1855: 14).